

MARIA OSTASZ, MARTA PUSTUŁA

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

O zabiegach edytorskich w książkach wspierających rozwój językowy małych czytelników

1. Wprowadzenie – rodzaje i funkcje wyróżnień

Książka stanowi medium przekazywania idei, niemniej jako przedmiot – blok zadrukowanych kart ujętych w okładki¹ – podlega także ocenie w kategoriach pragmatycznych i estetycznych. Typograf, zasiadając do pracy nad projektem książki, docieka jej podstawowej funkcji, stanowiącej podstawę doboru określonych rozwiązań graficznych. Andrzej Tomaszewski przedkłada we współczesnym projektowaniu książek względy funkcjonalne nad estetyczne: „Funkcja przed estetyką. Funkcja przed efekciarstwem. Logika przed pięknem”² – pisze w swoim podręczniku dla projektantów. Wedle tego założenia każdy element książki powinien spełniać funkcję komunikacyjną, należałoby natomiast usunąć z niej wszelkie składniki redundantne.

Funkcje komunikacyjna i estetyczna książki nie dają się jednak całkowicie rozłączyć, ponieważ niedbały skład zakłóca higienę czytania. Znalezienie odpowiedniej relacji między estetyką a funkcjonalnością trzeba więc uznać za kwestię kluczową dla projektowania książek literackich, które należy przyporządkować do przedmiotów sztuki podobnej natury jak rzeźba³.

Typografia, czyli „graficzne kształtowanie tekstu za pomocą dostępnych krojów pisma” oraz „projektowanie rozkładu ilustracji i innych elementów graficznych”⁴, realizuje cztery podstawowe funkcje: **czytelność, organizację, nawigację i spójność**⁵. Każdy zastosowany w projekcie książki element powinien więc służyć przynajmniej jednej z tych funkcji.

¹ Por. *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 266, hasło: *książka*.

² A. Tomaszewski, *Architektura książki. Dla wydawców, redaktorów, poligrafów, grafików, autorów, księgoznawców i bibliofilów*, Warszawa 2011, s. 9.

³ Książka jako artefakt zob.: J. Dunin, *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX i XX wieku*, Łódź 1982, s. 32.

⁴ H.P. Willberg, F. Forssman, *Pierwsza pomoc w typografii*, tłum. M. Szalsza, Gdańsk 2004, s. 9.

⁵ Por. M. Mitchell, S. Wightman, *Typografia książki. Podręcznik projektanta*, przeł. D. Dziewońska, Kraków 2012, s. 18–19.

Wyróżnienia są jeszcze mało rozpoznanymi środkami edytorskimi, które zostają w pięknie zaprojektowanej książce podporządkowane powyższym funkcjom. W typografii wyodrębnia się wiele rodzajów wyróżnień, czyli graficznych trików, które „akcentują coś lub też powściągliwie wyjaśniają jakieś merytoryczne rozróżnienie. [...] Wyróżnienia mogą także aktywnie porządkować treść i ukazywać jego hierarchię”. Dzieli się je na zintegrowane – nienaruszające zbyt szarości kolumny (np. kursywa); oraz aktywne – widoczne na tyle, by czytelnik zauważył, zanim dotrze do wyróżnianego miejsca (np. pogrubienie).

Poszczególne wyróżnienia mają zastosowanie w odmiennych typach publikacji. Pogrubienie (bold) stosuje się głównie w podręcznikach, służy do wyodrębniania definicji, terminów czy nawet ważniejszych ustępów. Jest ciężkie i wyraziste, dlatego pozwala w sposób czytelny szeregować treści, ale z tego powodu nie sprawdza się w powieściach, w których rozbieżność szarości strony wpływa negatywnie na estetykę wydania. W tekstach literackich do oznaczania akcentów zdaniowych w polskiej praktyce wydawniczej stosuje się rozstrzelenia. Kolejne wyróżnienie – kursywę (italic) – wykorzystuje się przede wszystkim do zapisu tytułów, ale także dedykacji czy motto. Niezwykle rzadko stosuje się podkreślenie (underline). W cudzysłowie ujmuje się tytuły oraz cytaty. Zasady stosowania wyróżnień nie są jednolite dla wszystkich typów dokumentów, ważne jednak, by używać ich spójnie w ramach jednej publikacji, ponieważ zapewnia to czytelność oraz ułatwia organizację treści. Zasady stosowania wyróżnień formułowane są w obowiązujące w ramach wydawnictwa normy, jak na przykład poniższe zestawienie.

Tabela 1. Przykłady zastosowania niektórych wyróżnień

antyką bez cudzysłowu	nazwy restauracji, barów, firm (cudzysłów tylko jeśli jest cytat w nazwie), zagraniczne przydomki i pseudonimy (np. La Roja)
antyką w cudzysłowie	tytuły czasopism, a poza tym nazwy statków, pociągów itp.
kursywą bez cudzysłowu	tytuły książek, artykułów w czasopismach, utworów muzycznych, filmów, audycji radiowych i telewizyjnych

Źródło: materiały wewnętrzne Wydawnictwo SQN.

Poza tymi standardowymi wyróżnieniami wewnątrztekstowymi do wyodrębnienia fragmentu tekstu, wyrazu lub samej litery można użyć niezliczonej ilości chwytów typograficznych; są to:

- zwiększony stopień pisma,
- kolor,
- inny krój pisma,
- wyodrębnienie zwiększonymi światłami,
- podświetlenie,
- ujęcie ustępu w ramkę,
- wysunięcie tekstu na margines itd.

Zastosowanie określonego rozwiązania powinno zostać podporządkowane jego funkcji (oznaczenie tytułu, cytatu, terminu, akcentu zdaniowego itd.). Pogru-

bienie nie będzie odpowiednie przy długim ustępie, ponieważ zaburza czytelność, zaś doskonale sprawdzi się dla oznaczenia terminu czy hasła słownikowego, gdyż skieruje na siebie uwagę czytelnika. Dłuższe cytaty najlepiej wyodrębnić światłem, a akcenty zdaniowe rozstrzeleniem.

Przy stosowaniu wyróżnień niezwykle istotna okazuje się zasada stosowania jak największych kontrastów. Mało widoczne wyróżnienie nie spełni swojej funkcji, jeśli nie będzie wystarczająco wyraźne – rzucające się w oczy, ponadto obniży estetykę projektu. Dla przykładu przy wyróżnieniu polegającym na zestawieniu krojów pisma powinno się dobrać te, które mają znacznie zróżnicowane glyfy, warto więc łączyć fonty szeryfowe z bezszeryfowymi. Pewne zagrożenie, zwłaszcza w publikacjach dla dzieci, niesie wyodrębnianie treści licznymi kolorami, tak by nie były do siebie zbliżone (niebieski, błękitny, granatowy) ani zbyt jasne (żółty, kremowy, beżowy).

Zaprezentowane niżej publikacje nie zostały stworzone wyłącznie z myślą o ćwiczeniach językowych, jednak materiał literacki w nich zawarty może być wykorzystany przy doskonaleniu różnych aspektów sprawności językowej⁶, a taką funkcję tych książeczek umożliwiają czy nawet podpowiadają także projekty graficzne. Wybór analizowanych publikacji unaocznia różnorodność wyróżnień typograficznych w książkach reprezentujących wysoki poziom artystyczny zarówno pod względem wizualnym, jak i literackim. Ponadto forma i treść tych książek pozwalają na odkrycie aspektu zabawowego i spontanicznych ćwiczeń językowych z pomocą opiekuna, nauczyciela czy logopedy. Poszczególne rozwiązania typograficzne są więc podporządkowane funkcji oraz dostosowane do podwójnego adresata.

2. Funkcje edytorskich wyróżnień

a) Wyróżnienia wspomagające naukę czytania

Seria „Czytam Sobie” wydawana przez Egmont została stworzona z myślą o wspieraniu młodych czytelników w niezwykle wymagającym procesie nauki czytania. Tomy wchodzące w jej skład zostały podzielone na trzy poziomy, które wydawca szereguje w następujący sposób:

Poziom 1: składam słowa (150–200 wyrazów w tekście; krótkie zdania; 23 podstawowe głoski w tekście czytany; ćwiczenie głoskowania).

Poziom 2: składam zdania (800–900 wyrazów w tekście; dłuższe zdania, także złożone; elementy dialogu; 23 podstawowe głoski oraz „h”; ćwiczenie sylabizowania).

Poziom 3: polykam strony (2500–2800 wyrazów w tekście; użyte wszystkie głoski; dłuższe i bardziej złożone zdania; alfabetyczny słownik trudnych wyrazów)⁷.

⁶ B. Olszewska, *O wierszach w wybranych podręcznikach szkolnych. Zaduma nad ich statusem i funkcjami* [w:] *Tekst edukacyjny*, red. J. Nocoń, A. Tabisz, seria „Język i Edukacja”, nr 2, Opole 2013, s. 153–159.

⁷ Strona internetowa wydawnictwa Egmont, <https://egmont.pl/seria/CZYTAM-SOBIE>, s.633860?page=2 [23.10.2019].

Powyższy podział został zaproponowany na podstawie kolejnych etapów nauki czytania, z pominięciem sylabizowania, które stawia projektowi typograficznemu książki zbliżone wymagania jak literowanie. Poszczególne poziomy różnią się zatem nie tylko ilością i trudnością zamieszczanych w książeczkach tekstów, ale także parametrami edytorskimi.

Wyprawa na biegun. O ekspedycji Amundsena jest jednym z wielu tomów poziomu 1, który powstał, jak wszystkie pozostałe książki serii, przy współpracy znakomitych pisarza i ilustratora – Rafała Witka i Ewy Poklewskiej-Koziello. Literowanie i sylabizowanie ułatwia tutaj zastosowanie dużego (22 punkty) stopnia pisma szeryfowego, którego glyfy poszczególnych liter są znacznie zróżnicowane, choć lepsze okazałyby się ukośne szeryfy, pionowe nie spełniają funkcji ułatwiającej czytelnikowi orientację w zakresie lewo – prawo, góra – dół; skośne szeryfy wyglądają jak strzałki wskazujące kierunek. Jak widać na ilustr. 1, teksty zostały wyraźnie oddzielone od ciemnych rysunków, czarne litery umieszczono na jasnym tle, co podnosi czytelność.

Ilustr. 1. R. Witek, *Wyprawa na biegun. O ekspedycji Amundsena*, ilustr. E. Poklewska-Koziello, „Czytam Sobie”, Egmont, Warszawa 2014, s. 8/9.

Wyróżnienie: jasne pole, wydzielenie głosek dywizami

Funkcje: nawigacja, organizacja treści, czytelność, spójność

W zakresie wyróżnień zastosowano tu ciekawe rozwiązanie pełniące dwie podstawowe funkcje, z których obie służą obu odbiorcom (dziecku i dorosłemu). W prawym górnym rogu prezentowanej rozkładówki⁸ na jasnym tle, w ramce

⁸ Na pozostałych stronach książki umiejscowienie tego „dymka” jest różne, ale zawsze w polu ilustracji.

z czarnym konturem został umieszczony najtrudniejszy semantycznie, ale także ortograficznie wyraz. Po pierwsze, jasna plama na ciemnej ilustracji jest dobrze widoczna, a ułożenie jej w obrębie całej książki ułatwia dorosłemu, ale także dziecięcy odbiorcy nawigację po książce. Po drugie, oddzielenie każdej głoski ułatwia literowanie. Dzięki powtarzalności projektu graficznego mały odbiorca, natrafiając w tekście na trudny wyraz, machinalnie przeniesie wzrok na pole ilustracji, gdzie został on zapisany w sposób ułatwiający odczytanie każdej litery z osobna, a następnie wróci do tekstu głównego. Może także postąpić odwrotnie: najpierw zapoznać się z trudnym wyrazem, by następnie, spodziewając się go w tekście, płynnie przeczytać zdanie umieszczone na dole rozkładówki.

Zastosowane wyróżnienie ułatwia nawigację, ale także organizuje treści, co służy zarówno dziecięcy, jaki i dorosłemu odbiorcy.

b) Wyróżnienia wspomagające poznawanie liter i artykulację głosek

Za swoiste scenariusze ćwiczeń logopedycznych można uznać abecedariusze. Według słownikowej definicji abecedariusze – akrostychy (łac. *abecedarius*; ang. *abecedarian* – alfabetyczny) są utworami wierszowanymi, w których pierwsze litery kolejnych wersów lub strof układają się pionowo w porządku alfabetycznym⁹. Najczęściej są one zgadywankami zabawowo wprowadzającymi w rozpoznawanie liter oraz odpowiadających im brzmień, czyli głosek. Najwyraźniej, najmocniej brzmią pierwsze głoski słowa, a najłatwiej dostrzegalne są pierwsze litery wyrazu, dlatego abecedariusz jest scenariuszem zabawy w kojarzenie słowa z pierwszą jego głoską czy wyrazu z pierwszą jego literą.

Przykładem oryginalnego abecedariusza jest tomik *Zoolitery* Agaty Juszcak, autorki ilustracji oraz tekstów. Projekt tej książki obrazkowej składa się z analogicznie zbudowanych rozkładówek, z których każda prezentuje inne zwierzę, a jego nazwa rozpoczyna się inną literą alfabetu. Ten wyjątkowy wykaz osobników, jakie można spotkać w zoo, został uporządkowany alfabetycznie.

Orientację i nawigację w tym książkowym zwierzyńcu ułatwia umieszczenie na prezentowanej rozkładówce u góry strony *verso*¹⁰ glifów kolejnej litery alfabetu. Prezentuje się tu kształt dużej i małej litery. Każda rozkładówka wyposażona jest dodatkowo w prosty, schematyczny rysunek zwierzęcia i króciutki tekst, którego bohaterem jest dane zwierzę. Każdy z tych tekstów rozpoczyna się aliteracją, będącą częstym sposobem waloryzowania warstwy brzmieniowej tekstu:

Zjawisko aliteracji polega na rozpoczynaniu kolejnych dwu lub więcej wyrazów od tych samych głosek [...] w celu doraźnej ekspresji polegającej na utrzymaniu tonacji utworu w obrębie dźwięków jednorodnych¹¹.

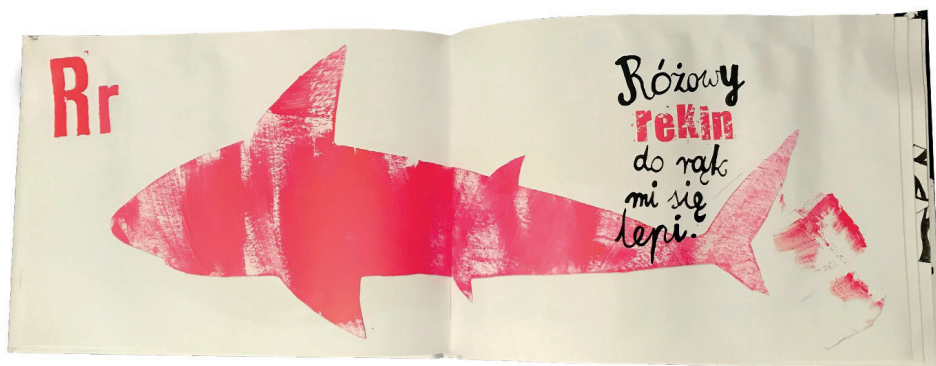
⁹ Por. *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, wyd. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000, s. 13.

¹⁰ Na pozostałych rozkładówkach miejsce usytuowania kolejnych liter alfabetu zmienia się, choć przeważnie jest to strona *verso*.

¹¹ A. Kulawik, *Poetyka. Wstęp do teorii dzieła literackiego*, Kraków 1997, s. 60.

Aliteracja zatem służy warstwie dźwiękowej utworu, co zdaje się korelować z edytorskimi elementami *Zooliterek*. Wydawca sugeruje wykorzystanie książki dla dzieci od trzeciego roku życia, czyli odbiorcy, który jeszcze nie podejmuje nauki czytania, ale który doskonali, a może dopiero zaczyna naukę wymowy. Potwierdza to zastosowanie zupełnie nieczytelnej dla dziecka wczesnoszkolnego pisanki oraz płaskich, jednobarwnych rysunków właściwych dla książek adresowanych do najmłodszych dzieci.

W tej spójności formalnej pojawia się pewna cecha redundantna (ilustr. 2). Prezentacja obu glifów danej litery, ale dwa jej warianty: mała r i duża R, w tym samym czerwonym kolorze, co bohater tekstu – rekin, sugeruje związek nazwy litery z nazwą postaci na ilustracji. Dziecko wprowadzie uczy się dzięki tej książeczce głównie artykułować głoski, ale wyróżnienie obu kształtów liter tym samym kolorem sugeruje (powala przyswoić) jednak ich wspólność znaczeniową.

Ilustr. 2. A. Juszczak, *Zooliterek*, Wydawnictwo Hokus-Pokus, Warszawa 2014 [brak paginacji].

Ilustr. 3. A. Juszczak, *Zooliterek*, Wydawnictwo Hokus-Pokus, Warszawa 2014 [brak paginacji].

Wyróżnienie: odmienne kolory, krój i stopień pisma, wydzielenie światłem w przestrzeni rozkładówki

Funkcje: nawigacja, organizacja treści, czytelność, spójność

W kolejnym podobnym przykładzie z tego tomiku (ilustr. 3) łatwo dostrzec błąd edytorski. Prezentacja obu glifów danej litery – dwa jej warianty: mała b i duża B, w tym samym brudnym kolorze co bohater tekstu – baran, wskazuje związek nazwy litery z nazwą zwierzęcia na ilustracji, ale w wyrazach „Brudny Baran” występuje w zapisie wersalikowym tylko duża litera B.

W zakresie wyróżnień zastosowano w omawianych wydaniach zwiększony, odmienny stopień pisma, inny kolor wyróżnianej litery aniżeli tekstu głównego oraz wyrazu wewnątrz tekstu, a także wydzielenie sporym światłem w przestrzeni kartki kolejnej litery alfabetu. Wyraźne kontrasty zarówno kolorów, wielkości, jak i kształtów liter sprawiają, że mimo pozoru skomplikowanego, chaotycznego projektu odwołującego się stylistyką do dziecięcej twórczości¹² wyróżnienia są doskonale widoczne i spełniają swą funkcję organizacji treści oraz nawigacji po książce.

Zoolitery w zakresie elementów edytorskich niemal natychmiast zdradzają podwójność adresata. Przewaga w przestrzeni książki środków wizualnych oraz oszczędna warstwa tekstowa charakteryzująca się ciekawą warstwą dźwiękową podpowiada jako adresata nieczytające dziecko. Natomiast niezbyt czytelna typografia, mimo że zastosowano tu sporą wielkość liter, sugeruje udział czytelnika dorosłego.

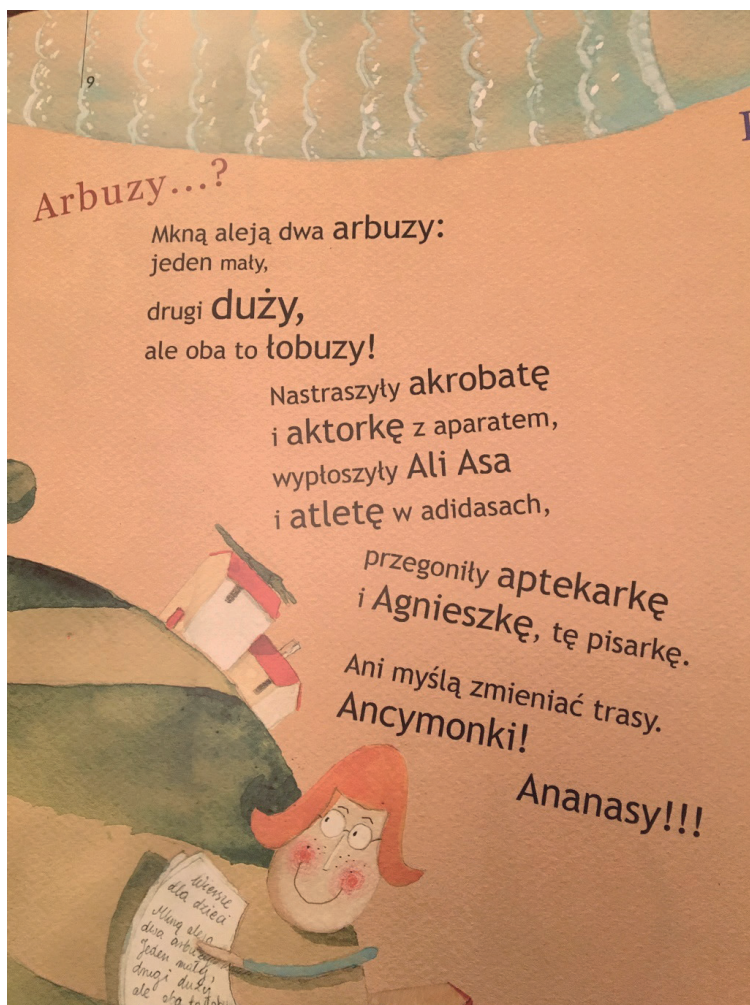
Równie wartościowe dla zabawowej nauki czytania są wiersze z tomiku Agnieszki Frączek *Berek literek, czyli psoty od A do Z*. Omówienie walorów tych tekstów należy rozpocząć od wiersza *Arbuzy* (ilustr. 4) poświęconego ćwiczeniu rozpoznawania głoski/litery (grafemu) *a/A*, pierwszej w naszym alfabecie, w którym wyróżnienie pogrubieniem pełni funkcję nawigacji.

Wiersz ten jest swoistą trawestacją Tuwimowskich *Dwu Michałów*: „Mkną aleją dwa arbuzy:/ jeden mały,/ drugi duży/ ale oba to łobuzy!” Upersonifikowane arbuzy naśladują aurę dziecięcego ścigania się, biegania „na osłep”. Magia słowa¹³ i wizualizacja tekstu budują ową aurę rozbrykania, wyliczając łobuzerskie działania: „*Nastraszyły akrobatkę/ i aktorkę z aparatem,/ wypłoszyły Ali Asa / i atletę w adidasach/ przegoniły aptekarkę/ i Agnieszkę tę pisarkę*”, używając nazw osób i rzeczy rozpoczynających się samogłoską niską środkową [a]. Dynamika zabawy została jeszcze podkreślona stroną edytorską i wizualizacyjną tekstu – stopniowaniem grubości liter, schodkowym przesunięciem wersów oraz znakami interpunkcyjnymi. Bohaterowie dominują nad otoczeniem – rywalizują i nie zamierzają przestać: „Ani myślą zmieniać trasy/ Ancymonki!/ Ananasy!!!”, czyli zabawa i powtarzanie samogłoski [a] może trwać w nieskończoność. Samogłoska [a] to najłatwiejszy z polskich dźwięków mowy. W zdecydowanej większości przypadków nie wymaga ćwiczeń

¹² Cechy dziecięcego rysunku: uproszczone, geometryczne formy przedstawianych desygnatów, zastosowanie konturu, spontaniczność i nieudolność rysunku i linii pisma, niedokładne rysunki. Por. A. Wincencjusz-Patyna, *Stacja ilustracja. Polska ilustracja książkowa 1950–1980. Artystyczne kreacje i realizacje*, Wrocław 2008, s. 175–176.

¹³ Por. A. Engelking, *Jak rozumieć słowo magia? Potoczna definicja językowa wobec definicji leksykograficznych i naukowych* [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński i R. Tokarski, Lublin 1993, s. 373–377.

artykulacyjnych. Można ją jednak stosować jako podstawę ćwiczeń fonacyjnych. Ponadto należy ją ćwiczyć w sytuacji, gdy osoby niemówiące próbujemy uczyć subkodu mówionego języka. Przykładem mogą być pacjenci dotknięci anartrią. Zaprezentowany tekst warto wykorzystać, dobierając strategie postępowania logopedycznego służące usprawnianiu realizacji ciągów fonicznych.

Ilustr. 4. A. Frączek, *Arbuzy [w:] teźe, Berek literek, czyli psoty od A do Z*, Mamania, Janki k. Warszawy 2007, s. 9.

Wyróżnienie: odmiennie kolory, zwiększony stopień pisma

Funkcje: nawigacja, spójność

W tomiku zastosowano wyróżnienie tytułów wierszy w postaci odmiennego koloru, a wewnątrz tekstów zwiększony stopień pisma. Nie dobrano w nich jednak wystarczających kontrastów, przez co nie są dość wyraźnie widoczne.

Za teksty abecedariuszowe można uznać też wiersze *carmina figurata*, czyli mające układ wersów naśladujący graficznie przedmiot, o którym jest w nim mowa¹⁴ Urszuli Butkiewicz. Graf Ż jest przedmiotem ćwiczeń logopedycznych w wierszu *Żaneta i żorżeta* (ilustr. 5).

Ilustr. 5. U. Butkiewicz, *Żaneta i żorżeta* [w:] *Mówka sówki do mrówki i innych bajek prawie pół stówki*, Eremis, Warszawa 2006, s. 12–13.

Wyróżnienie: odmienne kolory, podkreślenie, pogrubienie

Funkcje: nawigacja, czytelność, spójność

Główną bohaterką tekstu jest upersonifikowana Żaneta, żyrafa w roli „strojnisi” krawcowej: „Żyrafa/ Żaneta/ kupiła/ żorżetę/ na żupan/ szal, żabot/ i dwa żakiety” i zgodnie z tym scenariuszem wiele jeszcze części garderoby z literą

¹⁴ J. Cieślowski, *Literatura osobna*, wybór i oprac. R. Waksmund, Warszawa 1985, s. 121.

ż w nazwie można wymienić. Dominująca dźwięczna głoska [ż] powtarzana w działaniach bohaterki buduje instrumentacją głoskową magię tego tekstu. Sylabotoniczna opowiadka o działaniu żyrafy jest pretekstem do wielokrotnego użycia wyrazów z tą literą dla utrwalania jej pisowni, a głoską dla utrwalania jej wymowy: „Według wzoru/ z żurnala/ zaczęła szyć/ od szala/ Gdy szyję/ spo-
wiła,/ żorżeta/ się skończyła/ Starczyło/ zresztą/ na szalik/ nie szal/ Żaneta ma/
o to nie żalik/ lecz żal”. Jednak wynik jej wytężonej pracy okazał się, wbrew oczekiwaniom, nieskuteczny.

W praktyce logopedycznej wiersz warto wykorzystać do budowania kompetencji językowej w subkodzie pisanym, rozwijania sprawności leksykalnej, podnoszenia sprawności ortograficznych uczniów oraz kształcenia (usprawniania) realizacji ciągów fonicznych.

W powyższym tekście zastosowano czerwone podkreślenie, które doskonale sprawdza się w machinalnym odnalezieniu ćwiczonych słów. Czytelność tekstu zaburza jednak zbyt duża ilość pogrubień, przy tak dużym ich natężeniu.

c) Wyróżnienia wspomagające naukę ortografii

Grzegorz Kasdepke wraz z Iwoną Całą stworzyli oryginalny, wyjątkowy przewodnik, dzięki któremu młodzi czytelnicy nie tylko poznają światową kulturę, ale także uczą się – utrwalają pisownię.

Koncept książki *Z piaskownicy w świat* zakłada prezentację kolejnych krajów poprzez ich ciekawy, zawarty w dialogu opis oraz ilustracje. Tekst złożono wedle reguł dla uczniów początkowych klas szkoły podstawowej, uczących się czytać. Szeryfowy font w wielkości 14 punktów sprawia, że każdy glif litery jest dobrze wyeksponowany, ale spora ilość tekstu na rozkładówce sugeruje, że odbiorca tej książki powinien już składać zdania. Bardzo duża, bo aż 16-punktowa interlinia, z jednej strony podnosi czytelność i ułatwia machinalne przechodzenie do kolejnych liter, z drugiej zaś strony wymuszona jest pomysłem, by wewnątrz tekstu zamiast niektórych wyrazów, nazywających charakterystyczne dla danego kraju desygnaty, umieszczać rysunki.

Zabieg ten wyjaśnia czytelnikowi wstęp:

Uwaga! Autor książki zapomniał, jak się pisze niektóre wyrazy – i zastąpił je rysunkami. Ale na pewno odgadniesz, jakich słów tu brakuje, prawda?

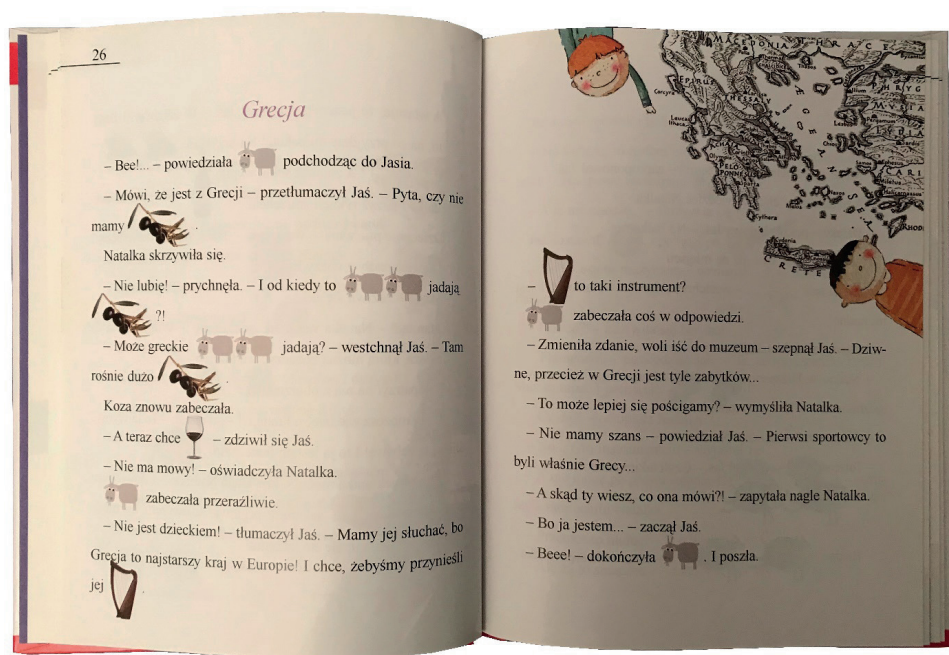
Powodzenia?¹⁵

Wprowadzenie wewnątrz tekstu rysunków inspiruje odczytywanie „ukrytych” wyrazów, pełni w dużej mierze funkcję zabawową – pajdialną. Wydawca zwraca się bezpośrednio do czytelnika i rzuca mu wyzwanie. Zagadka zachęca czytelnika do podjęcia gry i tym bardziej angażuje go do lektury. Takie ciekawe wyróżnienie uatrakcyjni wizualnie dość obszerne teksty, czym również zachęca do wodzenia wzrokiem po linijkach. Ale pełni również funkcję utylitarną – zwraca uwagę czytelnika na wyraz zawierający zwykle jakiś problem natury gramatycznej i moty-

¹⁵ G. Kasdepke, *Z piaskownicy w świat*, ilustr. I. Cała, Łódź 2011, s. 6.

wuje do zapisania, przeliterowania go oraz samodzielnego zauważenia trudnej ortografii. A wiadomo, że samodzielnie odnalezione rozwiązania-wnioski lepiej są zapamiętywane. Zaproponowane ćwiczenie z pewnością uatrakcyjni, ale też ułatwi żmudne dla dzieci ćwiczenia ortografii.

W *Z piaskownicy w świat* zastosowano jeszcze jedno wyróżnienie dla tytułów rozdziałów, którymi są nazwy państw, w celu organizacji treści. Popełniono tu jednak szereg uchybień. Nie powinno się stosować kilku rodzajów wyróżnień jednocześnie. Zastosowano tutaj kursywę, zwiększony stopień pisma i odmienny kolor. Mimo pozornie zróżnicowanego zapisu nie jest on wystarczająco wyraźnie zaznaczony, ponieważ nie wprowadzono kontrastowych parametrów. Jasny kolor nagłówka obniża czytelność, zaś stopień pisma zwiększono nieznacznie, a kursywa jest tu zupełnie zbędna (ilustr. 6).

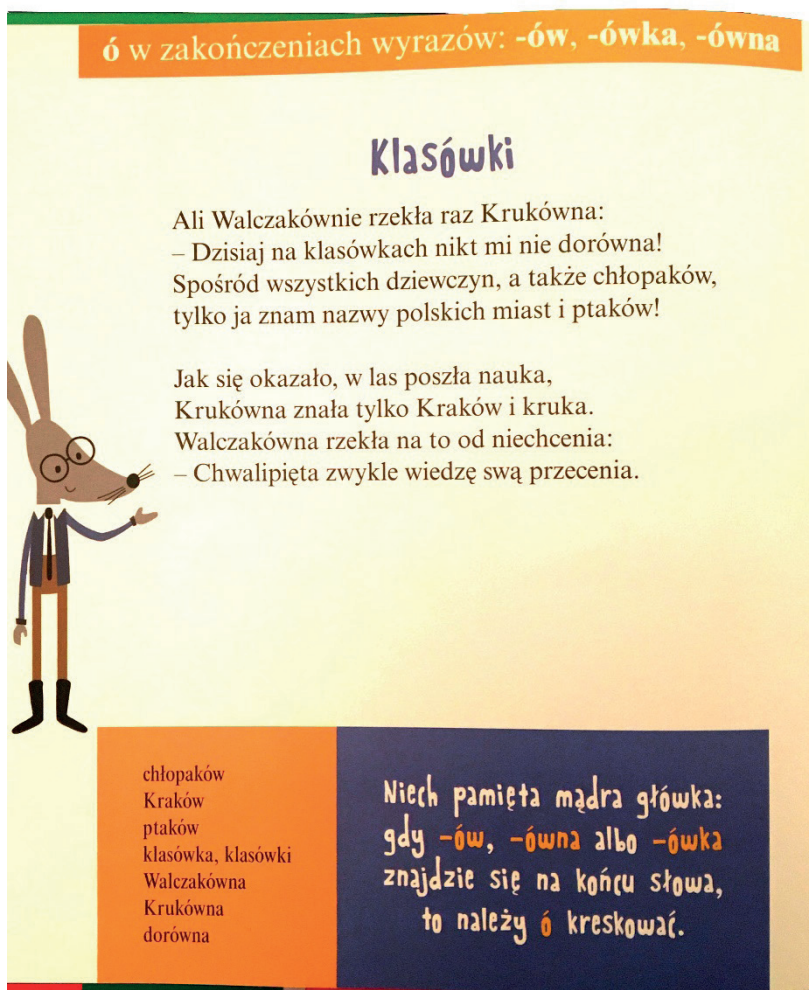

Ilustr. 6. G. Kasdepke, *Z piaskownicy w świat*, Wydawnictwo Literatura, ilustr. I. Cała, Łódź 2011, s. 26–27.

Wyróżnienie: zastąpienie wyrazu kolorowym rysunkiem, kursywa, zwiększony stopień pisma, odmienny kolor

Funkcje: nawigacja, organizacja treści, spójność

W wierszu *Klasówki* Urszuli Kozłowskiej tematem jest zasada ortograficzna dotycząca końcówek -ów, -ówna, -ówka, a zabiegi edytorskich wyróżnień mają funkcję nawigacji oraz uspołnienienia (ilustr. 7).

Ilustr. 7. U. Kozłowska, *Klasówki* [w:] *Ortografia jest fajna. Wiersze. Reguły. Przykład*, Wydawnictwo „Muza”, Warszawa 2013, s. 6.

Wyróżnienie: ramka (barwne apły), odmienny kolor, pisankowy font

Funkcje: nawigacja, organizacja treści, spójność

Temat zabawy ortograficznej został tu wkomponowany w rymowaną opowiastkę o szkolnej rywalizacji: „Ali Walczakównie rzekła raz Krukówna:/ – Dzisiaj na klasówkach nikt mi nie dorówna!”. Główna bohaterka tekstu wchodzi w rolę chwalipięty: „Spośród wszystkich dziewczyn, a także chłopaków,/ tylko ja znam nazwy polskich miast i ptaków”. Magię językowej zabawy stanowią owe przechwałki, w których dominują końcówki: -ów, -ówna, -ówka, rymami (klauzulowo) podkreślone w tekście. Druga strofa wiersza przybiera charakter funkcji wychowawczej, wynikającej z przedstawionego współzawodnictwa: „Jak się

okazało./ w las poszła nauka./ Krukówna znalazła tylko Kraków i kruka/ Walczą-
kówna rzekła na to od niechcenia:/ – Chwalipięta zwykle wiedzę swą przecenia”.

Zastosowany zabieg metodyczny polega zatem na wypisaniu z wiersza wyra-
zów z wyróżnieniem – pogrubionymi końcówkami: -ów, -ówna, -ówka, i mne-
motechnicznym sformułowaniu jako ramę końca zasady ortograficznej: „Niech
pamięta mądra główka:/ gdy **-ów**, **-ówna** albo **-ówka**/ znajdzie się na końcu słowa./
to należy **ó** kreskować”. Zważywszy na fakt, iż w polszczyźnie współczesnej
zakończenia tworzące nazwiska kobiet niezamężnych są bardzo rzadkie, spora-
dycznie już tylko używane¹⁶, prezentowany wiersz, prócz wymiaru ortoepicznego,
niesie z sobą wartość leksykalną i semantyczną. Jego prezentacja jest okazją do
przybliżenia dziecku przeszłego językowego obrazu świata i przyczynienia się do
podniesienia poziomu kompetencji kulturowej.

Oryginalnym rozwiązaniem edytorskim jest umieszczenie ćwiczonych wyra-
zów i zasady ortograficznej w ramce u dołu strony (wyróżnienie w funkcji organi-
zacji treści), co doskonale się sprawdzi przy utrwalaniu materiału.

Podsumowanie

Powyższe edytorskie analizy pozwoliły wyliczyć szereg rodzajów wyróżnień
i pokazać je na konkretnych projektach książek. Podstawowe zadania wyróżnień
– zaakcentowanie czegoś, w książkach dla dzieci rozszerzają się, a same wyróż-
nienia zyskują dodatkowe role i przybierają oryginalne formy.

W książkach dla młodych odbiorców czytelność wyróżnień i zasadność zasto-
sowania ich konkretnych rodzajów okazuje się tym istotniejsza, ponieważ poza
akcentowaniem graficznym mogą wspierać naukę: czytania, artykulacji czy orto-
grafii, a niewłaściwy dobór środków typograficznych może tę naukę także zakłó-
cać lub wręcz uniemożliwiać.

Estetyka i wysoka jakość publikacji kierowanych do dzieci stanowi szeroki
i wciąż niezbyt dokładnie opisany obszar badań z pogranicza edytorstwa, pedago-
giki i dydaktyki, jednak już wąska problematyka wyróżnień pozwala wskazać na
konieczność stosowania środków edytorskich podnoszących czytelność i wpływa-
jących pozytywnie na higienę czytania.

Bibliografia

- Butkiewicz U., *Żaneta i żorżeta* [w:] *Mówka sówki do mrówki i innych bajek prawie pół stówki*,
Warszawa 2006.
Cieślowski J., *Literatura osobna*, wybór i oprac. R. Waksmund, Warszawa 1985.
Dunin J., *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX i XX wieku*, Łódź 1982.

¹⁶ Por. A. Skudrzyk, *Nazwiska żeńskie z przyrostkiem -owa we współczesnej polszczyźnie ogól-
nej*, „Język Polski” 1996, LXXVI, z. 1, s. 17–23.

- Engelking A., *Jak rozumieć słowo magia? Potoczna definicja językowa wobec definicji leksykograficznych i naukowych* [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński i R. Tokarski, Lublin 1993.
- Frączek A., *Arbuzy* [w:] *też*, *Berek literek, czyli psoty od A do Z*, Janki k. Warszawy 2007.
- Juszczak A., *Zooliter*, Warszawa 2014.
- Kasdepke G., *Z piaskownicy w świat*, ilustr. I. Cała, Łódź 2011.
- Kozłowska U., *Klasówki* [w:], *Ortografia jest fajna. Wiersze. Reguły. Przykład*, Warszawa 2013.
- Kulawik A., *Poetyka. Wstęp do teorii dzieła literackiego*, Kraków 1997.
- Mitchell M., Wightman S., *Typografia książki. Podręcznik projektanta*, przeł. D. Dziewońska, Kraków 2012.
- Norma wydawnicza Wydawnictwa SQN.
- Olszewska B., *O wierszach w wybranych podręcznikach szkolnych. Zaduma nad ich statusem i funkcjami* [w:] *Tekst edukacyjny*, red. J. Nocoń, A. Tabisz, seria „Język i Edukacja”, nr 2, Opole 2013.
- Ostasz M., *Mnemonotechniczne komunikowanie i zapamiętywanie w abecedariuszach* [w:] *Dialog z tradycją. Język – Komunikacja – Kultura*, t. 3, red. R. Dźwigoł, R. Steczko, Kraków 2015.
- Skudrzyk A., *Nazwiska żeńskie z przyrostkiem -owa we współczesnej polszczyźnie ogólnej*, „Język Polski” 1996, LXXVI, z. 1.
- Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.
- Strona internetowa wydawnictwa Egmont, <https://egmont.pl/seria/CZYTAM-SOBIE,s,633860?page=2> [23.10.2019].
- Tomaszewski A., *Architektura książki. Dla wydawców, redaktorów, poligrafów, grafików, autorów, księgoznawców i bibliofilów*, Warszawa 2011.
- Willberg H.P., Forssman F., *Pierwsza pomoc w typografii*, tłum. M. Szalsza, Gdańsk 2004.
- Witek R., *Wyprawa na biegun. O ekspedycji Amundsena*, ilustr. E. Poklewska-Koziełło, seria „Czytam Sobie”, Warszawa 2014.

About editorial distinctions in books supporting language exercises

Abstract

Children's book editing is an interdisciplinary field of research combining typography, pedagogy and didactics. The article deals with distinctions which are important, but still it is a little recognized and reviewed issue in the field of editorial means, which should be in a properly designed book subordinated to the basic functions: organization, navigation and cohesion. The examples presented showed that each element used in a children's book design should serve at least one of these functions, as their effect is extended to support the learning of reading, articulation, spelling practice, etc. Typographical errors in the use of distinctions, causing reading to be disturbed, have also been highlighted. The aesthetics of such a book may have a positive or negative impact on the hygiene of reading - it may make it difficult to learn to read or even discourage one from dealing with a book. Properly applied - matched typographic distinctions improve the legibility of the text, i.e. make it easier for children - not skilled enough readers - to get used to the text and its educational layer. Aesthetics and high quality of publications aimed at children is a broad and still not very well described area of research, and this article is an attempt to raise awareness of this issue.

Keywords: editing children's publications, typographic distinction, picture book, speech therapy poem